

İbn Hazm'ın İlimler Tasnifi

Hidayet Peker

Yrd. Doç. Dr., U.Ü. İlahiyat Fakültesi

hidayetp@uludag.edu.tr

Özet

Bu makale, İbn Hazm'ın ilimler tasnifi hakkındadır. Konu, İslam düşüncesindeki bazı ilimler tasnifi ve İbn Hazm'ın ilim anlayışı da verilerek ele alınmaktadır. Düşünöre göre ilimler, bir millete özgü olan ve bütün milletler için geçerli olan ilimler şeklinde tasnif edilmektedir. Birinci kısma din, dil, tarih ilimleri dahil edilirken; ikinci kısım astronomi, matematik, tıp ve felsefi ilimleri kapsamaktadır. İbn Hazm, daha çok dini ilimleri dikkate almakta ve diğer ilimlere, dini ilimlere katkısı ölçüsünde önem vermektedir.

Abstract

Ibn Hazm's Classification of Sciences

This article is about Ibn Hazm's classification of sciences within the framework of his classification of Islamic sciences and his understanding of science ('ilm) in general. According to Ibn Hazm, the sciences can be classified as culture-specific on the one hand and cross-cultural on the other. Whereas the first type of science is valid only for a specific culture, the latter may have cross-cultural applicability. Religion, language, and historical sciences can be viewed within the first category; astronomy, mathematics, medicine, and philosophical sciences can be put in the second

category. For Ibn Hazm, religious sciences have priority over all other sciences, so he measures the value of the latter in accordance with their conformity with other sciences.

Anahtar Kelimeler: İbn Hazm, İlimler Tasnifi, Dini İlimler, Felsefi İlimler.

Key Words: Ibn Hazm, Classification of Sciences, Religious Sciences, Philosophical Sciences.

Çalışmamızda, Endülüslü büyük ilim adamı İbn Hazm'ın (öl.1064) ilimler tasnifini ele alacağız. Ancak bundan önce, konunun daha sağlıklı değerlendirilebilmesi için İslam düşüncesinde ilimler tasnifi ve İbn Hazm'ın ilim anlayışı hakkında bilgi vermek istiyoruz.

Bilindiği gibi İslam'ın ilk dönemlerinde ilimlerin neler olduğu ve bunlara dair tasnifler üzerinde pek durulmamıştır. Özellikle felsefi kültürün İslam dünyasına intikali ile birlikte ilimlerin tanımları, metotları, amaçları ve tasnifleriyle ilgili çalışmalar da hız kazanmıştır. İlimler tasnifi, genelde yöntem, amaç ve konu açısından ilimler arası farklılıkları ve irtibatı göstermek ve de eğitim-öğretimde verimliliği sağlamak amacıyla yapılmıştır¹. Bunun yanı sıra ilimler tasnifi, hem tasnif sahibinin, hem de o dönemin ilim anlayışını yansıtmaya açısından önemlidir. Bu bakımdan İbn Hazm'ın ilimler tasnifi, XI. yüzyılda Endülüs'deki ilmi hayatın da bir görünümü niteliğindedir.

İslam kültüründe ilimler, dini ilimler-dünyevi ilimler veya Müslümanların ilimleri-öncekilerin ilimleri ya da akli ilimler-nakli ilimler şeklinde tasniflere tâbi tutulmuştur². İslam dünyasında ilimler tasnifinin ne zaman başladığı tam olarak bilinmemekle birlikte, bunun yaklaşık hicri ikinci asırda olduğu tahmin edilmektedir. İlk ilimler tasnifçisinin de Câbir b. Hayyan (öl.810) olduğu düşünülmektedir. Cabir'e göre ilimler dini ve dünyevi olmak üzere iki kısımdır. Kimya ve birtakım sanatlar dünyevi ilimler içinde ele alınırken, akli ilimler, dini ilimlere dahil edilmiştir³. Aynı şekilde Hârizmî (öl.997) ilimleri; a-Dini ve Arabî ilimler ve b-diğer milletlerden alınan ilimler (ulumu'l-Acem) şeklinde bir tasnife tâbi tutmuştur. Birincisine fıkıh, kelam, nahiv, kitabet, şiir ve tarih dahil edilirken, ikincisi felsefe, mantık, tıp, matematik, astronomi, musiki,

¹ Mehmet Bayrakdar, *İslam Felsefesine Giriş*, (Ankara: A.Ü.İ.F.Yayımları, 1988), s. 135.

² Bayrakdar, *İslam Felsefesine Giriş*, s. 135; İslam düşüncesindeki çeşitli ilim tasnifleri için bkz. Mehmet Bayrakdar, *İslam'da Bilim ve Teknoloji Tarihi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1985), s. 21 vd.

³ İhsan Abbas, *Resâilu İbn Hazm el-Endelüsi*, (Beyrut: 1983), s. 12.

mekanik ve kimya gibi ilimleri kapsamaktadır.⁴ Daha sonra felsefi ilimlerle iştigal etmemiş bazı Müslüman düşünürlerin, sistematik olmasa da ilimler tasnifi yapığını görmekteyiz. Bunlar içerisinde mesela Zemahşeri'ye (öl. 1144) göre ilimler dörttür: Bunlar, din için fıkıh, beden için tıp, zaman için astronomi ve dil için nahivdir. Yine ona göre sonuçları ve değerleri dikkate alındığında, ilimleri yücelten ve fayda veren şekilde ikiye ayırmak mümkündür ki, birincisine fıkıh, ikincisine de tıp örnek olarak verilmektedir⁵.

Burada zikredilmesi gereken önemli bir husus da şudur ki, İslam düşüncesinin klasik dönemi söz konusu olduğunda, mantık, fizik, matematik, eğitim, metafizik, ahlak, siyaset, ev ekonomisi gibi ilimlerin, felsefi ilimler çatısı altında ele alındığı düşünülürse, İslam kültüründe ilmi geleneğin inşası ve ilmî kanıtlama yöntemlerinde olduğu gibi, ilimler tasnifinde de İslam filozofları ayrıcalıklı bir konumda bulunmaktadır⁶. Kindî, Fârâbî, İbn Sinâ, İhvân-ı Safâ gibi düşünürler, ilimler tasnifi ile ilgili ya müstakil eserler yazmışlar ya da eserlerinde bu konuya ciddi bir şekilde eğilmişlerdir. Her ne kadar onlar, Aristoteles'in tasnifini esas almışlarsa da, değişen ilmi duruma göre tasniflerini geliştirmişlerdir. Özellikle Fârâbî, sadece ilimlerin tasnifine ayırdığı “İhsâu'l-Ulûm” adlı eseriyle, kendisinden sonra gelen düşünürlere bu konuda kaynaklık etmiş ve eseri bir çok kez Latince ve İbraniceye çevrilmiştir. Fârâbî, ilimleri, konuları, kaynakları, elde edilişleri ve amaçları açısından bir sınıflamaya tâbi tutmuştur. İbn Sina ise, sadece akli-felsefi ilimlerin tasnifine dair risalesinde kendi döneminde geçerliliği söz konusu olan elli üç akli ilimden bahsetmektedir⁷. Burada şunu da belirtmek gerekir ki, ilimleri, dini ve felsefi ilimler şeklinde tasnif eden ilk düşünür Âmirî'dir (öl.992). Ona göre felsefi ilimler, fizik, matematik, metafizik

⁴ Hârizmî, *Mefâthü'l-Ulum*, (Beyrut: 1993), s. 63, 67 vd; Hârizmî'nin ilimler tasnifi ve felsefe ve kelam hakkındaki görüşleri için bkz. İlhan Kutluer, *Akıl ve İtikad*, (İstanbul: 1996), s. 213-242.

⁵ Zemahşeri, *Rebiu'l-Ebrar*, (Bağdat: 1976), III, s. 193, 201; İhsan Abbas, *Resâilu İbn Hazm el-Endelüsi*, s. 8

⁶ İslam Felsefesinin, İslam kültüründe ilmî geleneğin inşası ve yeri hakkında bkz. Yaşar Aydın, “İslam Felsefesinde Metodoloji Problemi”, *İslamî İlimlerde Metodoloji Meselesi*, II (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), s. 163-170; İlhan Kutluer, “İslam Felsefesinde Metodoloji Problemi”, *İslamî İlimlerde Metodoloji Meselesi*, II (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), s. 153-163.

⁷ Fârâbî, *İhsâu'l-Ulûm*, nşr. Osman Emin, (Mısır: 1949), s. 45-90; İbn Sina, *Fî Aksâmi'l-Ulûmi'l-Aklyye*, Tis'u Resâil, (Kahire: 1908), s. 104-118; Bayrakdar, *İslam'da Bilim ve Teknoloji Tarihi*, s. 21-27; Enver Uysal, “İhvân-ı Safâ'nın, X. Yüzyıl İslâm Dünyasının Felsefe ve Bilim Düzeyine Işık Tutan Bir Sözlük Denemesi”, *C.Ü.İ.F. Dergisi*, VI, Sayı II, (Sivas: 2002), s. 93-106; Hidayet Peker, “İbn Sina'nın Bilimler Sınıflaması”, *U.Ü.İ.F. Dergisi*, IX, Sayı IX, (Bursa: 2000), s. 447-452.

ve mantıktan ibaretken, dinî ilimler hadis, kelam, fıkıh ve lugat gibi ilimleri içermektedir⁸.

Şimdi burada yapılması gereken bir diğer şey, kısaca İbn Hazm'ın ilmi tavrının tespit edilmesidir. Biz onun bu tavrını, daha çok *Merâtibu'l-Ulûm* adlı eseri çerçevesinde vermeye çalıştık ve konuyla ilgileri bakımından *et-Takrîb li Haddi'l-Mantık* ve *el-İhkam fî Usûli'l-Ahkam* adlı eserlerini de göz önünde bulundurduk.

İbn Hazm'a göre, ilim insanın bu dünyadaki entelektüel çabalarından ibarettir. Buradaki entelektüellik 'aklilîk' olarak anlaşılmalıdır. Gerek dinin gerekse eşyanın hakikatının anlaşılması için akla zorunlu olarak ihtiyaç vardır. Çünkü "akıl, eşyanın niteliklerini birbirinden ayırt eden, akıl yürüten kimsenin varlıkların özelliklerini idrak etmesini ve muhal olanları da diğerlerinden ayırmasını sağlayan bir güçtür"⁹. Bu nedenle akıl, fizik ve metafizik gerçeklikleri idrak edebilir. Böylece sadece duyu verileri ve akli ilkeler değil, aynı zamanda Tanrının varlığı ve birliği, nübüvvetin mahiyeti, alemin yaratılmışlığı gibi pek çok konu aklın bilme ve onaylama alanına girmektedir ki, zaten düşünür'e göre vahiy ile bildirilen bu konularda aklın açıklamasına ve tasdikine ihtiyaç vardır. Bu yüzden o da, tevhid ve nübüvvetin mahiyetinin ve doğruluğunun ancak akli delillerle kanıtlanabileceğini ifade etmektedir. Buna rağmen akıl, domuz etinin haram, öğle namazının dört rekat olması vs. gibi dinin emir ve yasaklarının gereklerini idrak edemez¹⁰. Yani akıl, dini alanla ilgili yeni bir emir ve yasak ortaya koyma gücünden yoksundur. Böyle bir şey, fıkıhçıların kıyasla yaptıklarına karşılık gelmektedir ki, bu, Kur'an'a uymayan bir tavidir¹¹.

Emir ve yasakların tamamında akla aykırı bir durumun asla söz konusu olmadığını ifade eden İbn Hazm, aklın, dinin Kur'an, Sünnet ve İcmâ'dan ibaret olan üç esasını tamamladığını ve bu üç esasta akıl ile çelişebilecek hiçbir şeyin bulunmadığını belirtmektedir. Tam tersine, bu üç esasta yer alan her bir şey makuldür ve akli olanların tamamı bunlara uygundur. Ona göre,

⁸ Kasım Turhan, *Âmirî ve Felsefesi*, (İstanbul: 1992), s. 62-76; Fârâbî, Hârizmî ve Âmirî'nin ilim tasniflerinin mukayesesi için bkz. Kutluer, Akıl ve İtikad, s. 236-242.

⁹ İbn Hazm, *el-İhkam fî Usûli'l-Ahkam*, nşr. Ahmed Muhammed Şakir, (Kahire: h. 1345-1348), I, s. 27-28.

¹⁰ İbn Hazm, *el-İhkam fî Usûli'l-Ahkam*, s. 28. İbn Hazm'da aklın anlamı ve işlevi hakkında geniş bir tartışma için bkz. Muhammed Âbid el-Câbirî, *Arap Akınlın Oluşumu*, çev.İbrahim Akbaba, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1997), s. 425-442; Aynı müellif, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, çev. Burhan Köroğlu-Hasan Hacak-Ekrem Demirli, (İstanbul: Kitabevi, 2000), s. 635-654.

¹¹ İbn Hazm'ın fikhî kıyas eleştirisi için bkz. Câbirî, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, s. 638-651; Yunus Apaydın, "İbn Hazm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1999, XX, s. 47-48.

Allah'ın bize haber verdiği her bilgi gerçektir ve O, bize haber vermeden akıl için mümkün olan bu bilgiler, O'nun bildirmesinden sonra kesinlik kazanmıştır¹².

İbn Hazm'a göre, akli ilimler dört yolla elde edilir. Bunlardan birincisi, 'bütün parçadan büyüktür', 'tek bir cisim aynı anda iki farklı yerde bulunmaz' türünden insanın yaratılıştan sahip olduğu akılın açık-seçik ilk bilgileridir. Bunlar ilahi kaynaklı olup insana doğuştan verilmiş bilgilerdir. Diğeri ise 'ateş sıcaktır', 'kar beyazdır' gibi duyu ile oluşturulan bilgilerdir. Aynı şekilde görmediğimiz halde 'Mısır ve Mekke vardır', 'Musa, İsa, Hz.Muhammed, Aristoteles, Galen yaşamışlardır', 'Cemel ve Sıffin vakaları gerçektir' şeklindeki tevatüre dayalı ve kabul edilmiş bilgiler de, akli ilimlerin kaynaklarındandır. Akıl bu yollarla elde edilen bilgilerin ve bunlarla oluşturulan hükümlerin doğruluğuna zorunlu olarak hükmeder¹³. Bunlar aynı zamanda fitriyyat, mahsusât/mücerrebât, mütevâtirât ve makbûlât olmak üzere burhanın öncüllerini oluşturmaktadır.

Gerek fizik-metafizik hakikatlerin idrak edilmesi, gerekse Kur'an ve Sünnetin anlaşılması için akla önem veren İbn Hazm, sadece dünyevi alanla sınırlı kalan ve bu alanın anlaşılmasına yönelik bir ilmi etkinliğin gereksiz ve faydasız olduğu kanaatindedir. Çünkü insan hayatı sadece bu dünya ile sınırlı değildir. Dolayısıyla onun bu yoldaki gayretleri ahiret hayatına yönelik olmalıdır. En üstün ilim de insanı ahiret hayatına hazırlayan ilimlerdir ki, bunlar da dini ilimlerdir. Akli ilimler, dini ilimlere hizmet edecek ve onların anlaşılmasına katkıda bulunacaksa önemlidir. Ona göre felsefecilerin yanlışlığı, bu ilimlerle uğraşmaları değil, tüm ilimleri felsefi ilimlere hizmet edecek şekilde düşünmüş olmalarıdır¹⁴.

Düşünüre göre, gerek akli-felsefi, gerekse dini bütün ilimlerin birbirleriyle belirli bir ilişkisi vardır¹⁵. Biri olmadan diğerrinin anlaşılması, özellikle felsefi ilimler olmaksızın dini ilimlerde söz sahibi olmanın imkansızlığı kabul edilmelidir. Buna karşın sadece akli ilimlerle uğraşmak da faydasızdır. O bu konuda şöyle demektedir: "Dini ilimlerin dışındaki bir ilimle uğraşan kendine zulmetmiştir. Çünkü faydası az olanı, faydası çok olana tercih etmiştir. Bir kimse çıkıp da 'matematik, astronomi ve mantıkta eşyanın bilgisi olduğu şekliyle elde edilir' derse, ona şu cevabı veririz: Eğer bu ilimlerin elde edilmesindeki amaç, azaptan kurtulmak ve

¹² İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehval ve'n-Nihal*, nşr. Ahmed Şemseddin, (Beyrut: 1999), I, s. 383-384.

¹³ İbn Hazm, *et-Takrib li Haddi'l-Mantık*, nşr. İhsan Abbas, *Resâilu İbn Hazm el-Endelüsî* içinde, (Beyrut: 1983), s. 285-286.

¹⁴ İbn Hazm, *Merâtibu'l-Ulûm*, nşr. İhsan Abbas, *Resâilu İbn Hazm el-Endelüsî* içinde, (Beyrut 1983), s.64-65, 90.

¹⁵ İbn Hazm, *Merâtibu'l-Ulûm*, s. 81.

Yüce Yaraticının sanatını idrak etmekse bu güzel bir şeydir...Yoksa bunlarla arzulanan sadece kendi varlık alanlarıyla ilgili bilgi elde etmekse, bu boş bir iştir ve ahmaklıktır¹⁶. Yine aynı şekilde dini ilimlerin amaçları doğrultusunda istihdam edilmemiş her ilmi etkinlik, belki birtakım maddi kazançlar elde etmek ve ikbal kaygısına yönelik olabilir. Ancak bunun gerçekleşmesi çok zordur. Çünkü bu türlü kazanımlar söz konusu olduğunda, ilim hem en son sırada gelir, hem de diğerlerine oranla en çok çabayı o ister¹⁷.

İbn Hazm'göre, akli ilimlerden ayrı sadece dini ilimlerle uğraşmak da faydasızdır ve gerçekten önemli bir eksikliklerdir. Çünkü böyle bir tavır, bizi, dini ilimleri anlamaktan ve onlarla arzulanan amacı gerçekleştirmekten alıkoyar. Mesela matematik ve astronomi ilmi olmadan, birtakım farzlar, miras ile ilgili hükümler, namaz vakitlerinin tayini, ramazan ayının ve haccın zamanının tesbiti gibi hususlar mümkün olmaz. Yine tıp ilmi olmaksızın yiyecek ve içeceklerin helal ve harama taalluk eden tarafları, beden sağlığı ile ilgili teşhis ve tedaviler de bilinemez. Aynı şekilde kıraat ilmi ve Hz. Peygamberin beyanının anlaşılabilmesi için de dil ilimleri gereklidir. İşte bütün bunlardan dolayı ona göre, akli ilimleri tahsil farz-ı kifayedir¹⁸.

İbn Hazm, biri *Takrîb* diğeri de *Merâtibu'l-Ulûm*'da olmak üzere iki ayrı ilim tasnifi yapmaktadır. Ancak bu tasnifler arasında önemli farklılıklar yoktur. Biz ilkin, her iki eserdeki tasnifi olduğu gibi verip, sonra da bunları bir tasnif altında birleştireceğiz. İbn Hazm, *Takrîb*'deki tasnife göre İslamî ilimler (ulûmu'-'İslamiyye) ve öncekilerin ilmi (ulûmu'l-evâil) adı altında 14 ilimden bahsetmektedir. Ancak bu ilimlerin hangisinin İslami ilimler, hangilerinin de öncekilerin ilimleri olduğunu belirtmemektedir. Bu ilimler şunlardır:

- 1- Kur'an ilmi
- 2- Hadis ilmi
- 3- Mezhepler ilmi (ilmu'l-mezahib)
- 4- Mantık ilmi
- 5- Fetva ilmi (ilmu'l-fütyâ)
- 6- Gramer ilmi (ilmu'n-nahiv)
- 7- Dilbilim (ilmu'l-lugat)
- 8- Şiir ilmi
- 9- Tarih ilmi

¹⁶ İbn Hazm, *Merâtibu'l-Ulûm*, s. 75.

¹⁷ İbn Hazm, *Merâtibu'l-Ulûm*, s. 89.

¹⁸ İbn Hazm, *Merâtibu'l-Ulûm*, s. 82, 87.

- 10- Tıp ilmi
- 11- Matematik ilmi (ilmu'l-aded ve'l-hendese)
- 12- Astronomi ilmi (ilmi'n-nücûm)
- 13- Belagat ilmi (retorik)
- 14- İbare ilmi (rûya tabiri ilmi)¹⁹

İbn Hazm'ın bu tasnifinde dikkati çeken husus, kelim ilminin mezhepler ilmi, fıkıh ilminin de fetva ilmi olarak isimlendirilmesidir.

İbn Hazm, *Merâibu'l-Ulûm* adlı eserinde ilimleri 7 başlık altında incelemektedir. Ve bu ilimlerin, tüm zaman ve mekanlarda bütün milletler için geçerli olduğunu ifade etmektedir. Bu ilimlerden üçü ile her millet bir diğerinden ayrılır veya bir başka ifadeyle millettan millete değişen ilimler üçtür. Bunlar:

- 1- Din ilimleri
- 2- Dil ilimleri
- 3- Tarih ilmi

Diğer dört ilimin ise millettan millete farklılık göstermediği belirtilmektedir ki bunlar:

- 1- Astronomi ilimleri
- 2- Matematik ilimler
- 3- Tıp ilmi
- 4- Felsefi ilimler²⁰

İbn Hazm'ın her iki eserindeki tasnifleri birleştirdiğimizde şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

A- Millettan millete değişen ilimler: Üç kısımdır.

- 1- Dini ilimler
- 2- Dil ilimleri
- 3- Tarih ilmi

1- Dini ilimler dört kısımdır:

- a- Kuran ilmi (anlam ve kıraatı içerir)
- b- Hadis ilmi (rivayet ve metin incelemesini konu alır)
- c- Fıkıh ilmi (Kur'an, hadis, müslümanların icmâlarının hükümlerini ve delil bahislerini inceler)

d- Kalam ilmi (Kalamcıların söz ve delillerini burhânî açıdan inceler)

¹⁹ İbn Hazm, *et-Takrîb li Haddi'l-Mantık*, s. 348-350.

²⁰ İbn Hazm, *Merâibu'l-Ulûm*, s. 78-81.

2- Dil ilimleri üç kısımdır:

a- Dil-lugat ilmi (dilin semâî tarafını ele alır)

b- Gramer-nahiv ilmi (dilin gramer yapısını ve kanunlarını inceler)

c- Şiir ve aruz.

3- Tarih ilmi

İbn Hazm'a göre, herhangi bir milletin ve devletin, tarih ilmine konu olabilmesi için, onlar hakkında yeterli bilgi ve belgenin bulunması şarttır. Bu nedenle tarih ilminin ele alıp inceleyeceği alan büyük oranda İslam tarihidir. Bu çerçevede Hz. Peygamber ve dört halife dönemi, fetihler, sultanların icraatları ve İslam devletleri ele alınmalıdır. Ayrıca İsrailoğullarının tarihi de büyük oranda doğruluklar içerdiği için, onlar da incelenmelidir. Bunun yanı sıra kısmen de olsa, kendileriyle ilgili doğru bilgilerin bulunduğu Rum ve İran da tarih ilminin konusu olabilir. Ancak kendileriyle ilgili yeterli bilgilerin elde olmadığı, Hint, Çin, Türk ve Hazar ülkelerinin tarihinden bahsetmek oldukça zordur. Aynı şekilde Kıptiler, Yemânîler, Süryaniler gibi milletlerle ilgili elde olan bilgiler hurafe ve yalandan ibaret olduğu için, onların da tarihi incelenmeye değmez. Burada İbn Hazm, neseb ilminin, tarih ilminin bir parçası olduğunu da belirtir. Çünkü ona göre özellikle hilafet (imamet) konusu böyle bir ilmi zorunlu kılmaktadır²¹.

B-Bütün milletler için ortak olan ilimler: Dört kısımdır.

1- Astronomi ilmi

İbn Hazm'a göre ilm-i nücum, yıldızlar, güneş, ay, göksel varlıkların yapısını ve birbirleriyle olan ilişkisini inceleyen ve matematik ve akli öncüllere dayanan astronomi ile yıldızlar, güneş ve ayın burçlardaki durumu ve bunların yeryüzüne etkisini tecrübeye dayanarak ele alan astroloji olmak üzere iki kısımdır²².

2- Matematik ilmi (geometrik şekilleri ve sayıları ele alır)

3- Tıp ilmi: İki kısımdır.

a- Nefs terbiyesi (tıbbu'n-nefs). İbn Hazm'a göre, tıbbın bu kısmı, aynı zamanda mantık ilmiyle de bir şekilde irtibatlıdır. Çünkü doğru düşünmenin ilkelerine sahip olan bir zihin, aşırılıklardan kaçınıp, itidale sığınır.

²¹ İbn Hazm, *Merâtibu'l-Ulûm*, s. 79.

²² İbn Hazm, *et-Takrîb li Haddi'l-Mantık*, s. 350.

b- Beden sağlığı (tıbbu'l-ecsâm). Düşünüre göre, tıbbın bu bölümü, genel tıp teorisi, hastalıkların teşhis ve tedavisi ve cerrahi yöntemler ile koruyucu hekimlik gibi konuları içerir²³.

4- Felsefi ilimler (eşyayı olduğu şekilde inceler).

İbn Hazm, felsefi ilimlerin neler olduğu hakkında bilgi vermez. Ancak mantık ilminin, felsefenin bir parçası olduğunu kabul etmek gerekir. Çünkü felsefenin delaleti daha kapsamlıdır. Ayrıca o, mantık ilmini akli ve hissi olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Akli taraf metafizik ve fizik alanla ilgili iken, hissi kısım sadece fizikî alanla ilişkilidir²⁴.

C- Bütün bu ilimlerin neticesiyle ilgili olan ilimler. İki kısımdır.

1- Belagat ilmi (retorik)

2- İbare ilmi (rüya tabiri ilmi).

İbn Hazm'a göre rüya gerçek bir olgudur ve nübüvvetin kırk altı parçasından biridir. Bu nedenle bunun bir ilim olarak kabul edilmesi gerekir²⁵. Hem belagat, hem de ibare ilmine sahip olmak isteyen bir kişinin, diğer ilimlerde derinleşmiş olması şarttır²⁶.

İbn Hazm'ın ilimler tasnifi, öncekilerin tasniflerinden birçok yönden farklılıklar arz etmektedir. Bu farklılıklar özellikle ilimlerin amaçları ve sonuçlarına yöneliktir. Mesela Fârâbî, daha çok ilim öğrenmek isteyenlere bir liste sunmakta ve burada sadece ilimlerin konusu hakkında birtakım bilgiler vermektedir. İbn Sina, ilimleri, ilkeleri, konuları ve problemleri açısından birbirinden ayırmakta ve her bir ilmin, varlığın bir yönünü incelediğini belirtmektedir. İki düşünüre göre de, her ilim sadece kendi varlık alanının bilgisini olduğu şekliyle ortaya koymayı amaçlamaktadır. İlimler arası ilişkiler, çeşitli varlık alanlarının birbirleriyle olan ilişkileri ile orantılıdır. Fârâbî ve İbn Sina'ya göre bir ilmin değeri, bir başka ilmin anlaşılmasına sağladığı katkıya göre ölçülmemelidir. Hiç şüphesiz ilimler arasında biri diğerinden üstün bir ilim söz konusu olabilir ancak, hiçbir zaman bir ilmin varlık sebebi bir diğer ilmin anlaşılması amacına yönelik olarak düşünülmemiştir.

İbn Hazm ise, ilimleri amaçları ve sonuçlarını dikkate alarak tasnif etmiştir. Bir ilmin içeriği, dinî bir konunun aydınlatılmasına katkıda bulunacaksa veya dinî ilimlerin ilke, konu ve problemlerine bir açıklık getirecekse, o ilim tahsil edilmelidir. Mesela düşünüre göre, tarih ilminin ele alıp işleyeceği konular arasında kendileri hakkında fazla bilgi bulunmayan Türk ve Çin tarihleri yer

²³ İbn Hazm, *Merâtibu'l-Ulûm*, s. 80.

²⁴ İbn Hazm, *Merâtibu'l-Ulûm*, s. 80.

²⁵ İbn Hazm, *Merâtibu'l-Ulûm*, s. 83.

²⁶ İbn Hazm, *Merâtibu'l-Ulûm*, s. 80; *et-Takrîb li Haddi'l-Mantık*, s. 350.

almamalıdır. Mutlaka tarih ilmi belgelere ve tarihsel verilere dayanmalıdır, ancak burada İbn Hazm için daha çok önemli olan, bu iki milletin tarihleri ile ilgili bilgilerin o dönem için İslam tarihine sağlayacağı bir katkının söz konusu olmamasıdır ve dolayısıyla da tarih ilminin inceleme alanına girmeleri gerekmez. Fârâbî, Hârizmî ve İbn Sina gibi düşünürler bilimsel bir tavırla ilimleri tasnif ederken, İbn Hazm tamamıyla dinî bir bakış açısıyla konuyu ele alıp incelemektedir.

Sonuç olarak şunu ifade edebiliriz ki, İbn Hazm'a göre felsefi-akli ilimlerle iştigal etmek, dini ilimlerin anlaşılması ve insanın yaratılış gayesi için şarttır. Dolayısıyla ilimler söz konusu olduğunda akıl, özgürce gidebileceği yere kadar değil, gitmesi gereken yere kadar araştırma yapabilir. O, ilimler tasnifini de bu düşünceye uygun düşecek tarzda yapmaktadır. Bundan dolayı öncekilerin akli ilimler içerisinde zikrettiği kimya, musiki, tılsım gibi ilimleri, ilim olarak kabul etmemiş ve tasnifinde bunlara yer vermemiştir²⁷. Her ne kadar akli ilimler, dini ilimlerin anlaşılması çerçevesinde önem kazansa ve ortaya koyduğu ilimler tasnifi bu durumu yansıtsa da, İbn Hazm'ın bu tutumu, Endülüs'te akli/felsefi ilimlerin ortaya çıkışına çok güçlü bir zemin hazırlamıştır. Bu tavırdan yaklaşık elli yıl sonra Endülüs, felsefi ilimlerin Bağdat merkezli doğu İslam dünyasındaki talihsiz durumuna karşı, İslam Felsefesinin en önemli düşünürleri içerisinde yer alan İbn Bacce, İbn Tufeyl ve İbn Rüşd'ü yetiştiren topraklar olarak İslam düşüncesi tarihindeki yerini alacaktır.

Kaynakça

- Abdülhalim Üveys, *İbn Hazm el-Endelüsî ve Cühüdühü fi'l-Bahsi't-Târîhi ve'l-Hadârî*, (Kahire: 2002).
- Enver Uysal, "İhvân-ı Safâ'nın, X. Yüzyıl İslâm Dünyasının Felsefe ve Bilim Düzeyine Işık Tutan Bir Sözlük Denemesi", *C.Ü.İ.F. Dergisi*, VI, Sayı II, (Sivas: 2002).
- Fârâbî, *İhsâu'l-Ulûm*, nşr. Osman Emin, (Mısır: 1949).
- Hârizmî, *Mefâtihu'l-Ulum*, (Beyrut: 1993).
- Hasan Muhammed Hasan, *İbn Hazm el-Endelüsî Asâruhü ve Menhecühü ve Fikruhu't-Terbevî*, (Kahire tsz).

²⁷ İbn Hazm, *Merâtibu'l-Ulûm*, s. 62, İbn Hazm'ın hayatı, eserleri ve fikirleri ile ilgili olarak şu eserlere bakılabilir. Muhammed Ebu Zehra, *İbn Hazm*, çev. Osman Keskiöglu-Ercan Gündüz, (İstanbul: Buruc Yayınları, 1996); Hasan Muhammed Hasan, *İbn Hazm el-Endelüsî Asâruhü ve Menhecühü ve Fikruhu't-Terbevî*, (Kahire tsz); Zekeriya İbrahim, *İbn Hazm el-Endelüsî*, (Kahire: 1966); Abdülhalim Üveys, *İbn Hazm el-Endelüsî ve Cühüdühü fi'l-Bahsi't-Târîhi ve'l-Hadârî*, (Kahire: 2002).

- Hidayet Peker, "İbn Sina'nın Bilimler Sınıflaması", *U.Ü.İ.F. Dergisi*, IX, Sayı IX, (Bursa: 2000).
- İbn Hazm, *el-İhkam fî Usûli'l-Ahkam*, nşr. Ahmed Muhammed Şakir, (Kahire: h. 1345-1348).
-, *el-Fasl fî'l-Milel ve'l-Ehval ve'n-Nihal*, nşr. Ahmed Şemseddin, (Beyrut: 1999).
-, *et-Takrîb li Haddi'l-Mantık*, nşr. İhsan Abbas, *Resâilu İbn Hazm el-Endelüsî* içinde, (Beyrut: 1983).
-, *Merâtibu'l-Ulûm*, nşr. İhsan Abbas, *Resâilu İbn Hazm el-Endelüsî* içinde, (Beyrut 1983).
- İbn Sina, *Fî Aksâmi'l-Ulûmi'l-Aklyye*, Tisu Resâil, (Kahire: 1908).
- İhsan Abbas, *Resâilu İbn Hazm el-Endelüsî*, (Beyrut: 1983).
- İlhan Kutluer, *Akıl ve İtikad*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996).
-, "İslam Felsefesinde Metodoloji Problemi", *İslamî İlimlerde Metodoloji Meselesi*, II (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005).
- Kasım Turhan, *Âmirî ve Felsefesi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1992).
- Mehmet Bayrakdar, *İslam Felsefesine Giriş*, (Ankara: A.Ü.İ.F. Yayınları, 1988).
-, *İslam'da Bilim ve Teknoloji Tarihi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1985).
- Muhammed Âbid el-Câbirî, *Arap Akınlın Oluşumu*, çev. İbrahim Akbaba, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1997).
-, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, çev. Burhan Köroğlu-Hasan Hacak-Ekrem Demirli, (İstanbul: Kitabevi, 2000).
- Muhammed Ebu Zehra, *İbn Hazm*, çev. Osman Keskiöğlü-Ercan Gündüz, (İstanbul: Buruc Yayınları, 1996).
- Yaşar Aydın, "İslam Felsefesinde Metodoloji Problemi", *İslamî İlimlerde Metodoloji Meselesi*, II (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005).
- Yunus Apaydın, "İbn Hazm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XX, 1999.
- Zekeriya İbrahim, *İbn Hazm el-Endelüsî*, (Kahire: 1966).
- Zemahşerî, *Rebiu'l-Ebrar*, (Bağdat: 1976).